

Paragrafusjel-e a „paragrafusjel”?

Tóthfalussy Zsófia

1. A vizsgálat tárgyának, a kutatási problémának a meghatározása

Az írás megjelenése hamar szükségessé tette a szövegtagoló jelek kialakulását. Először elsősorban a nagyobb gondolati egységek elkülönítését próbálták megoldani. A görög és a latin írásban ezt például külön oszlopba írással, kijjebb kezdéssel, az új gondolati egység kezdetén a sorok előtt egy függőleges vonallal vagy nagy S-sel, P-vel, kampószerű jellel (Γ) (ami valószínűleg a görög Π egyszárú változata), dupla virgulával, esetleg számmokkal jelölték (Keszler 2004: 90, Bieling 1880: 10; Wattenbach 1895: 120; The New Encyclopaedia Britannica XV: 1106).

A magyarországi latin és a magyar nyelvű kódexekben is már igen korán többféleképpen különítették el a nagyobb tartalmi egységeket: új sorba kezdéssel, egysornyi üres hellyel, kijjebb kezdéssel, két- vagy többsornyi nagyságú színes, általában festett, sőt díszített nagy kezdőbetűvel, iniciáléval (1. ábra) stb. A bekezdések, szakaszok, esetleg címek jelölésére gyakran alkalmaztak különféle formájú, piros, fordított nagy P-ket is (például a JókK.-ben, a BécsiK. 2. kezétől származó részben, a MünchK.-ben, a BirkK.-ben, a GuaryK.-ben, a NádK.-ben, a CzechK.-ben, a LobkK. 2. keze által írt részben két esetben, a DebrK. 3. keze által írt részben, a SándK.-ben, a WeszprK.-ben, a KazK.-ben, a TihK.-ben stb.), valamint akasztófaszerű jelet a Festetics-kódexben (Keszler 1996: 136). E jelek alkalmazása számos kérdést vet fel. A Jókai-kódex jeleivel kapcsolatban P. Balázs János (1981: 15) és Liszka Gábor (1986) utalt arra, hogy ezeknek a jeleknek a bekezdésjelölő funkciója nem általános. Keszler Borbála (2004: 113) a következőket írta a problémáról: „E jelek gyakran állnak ugyan bekezdések élén (vagy olykor a végén), de egyes kódexekben előfordulnak felsorolások pontokba szedett csoportjai előtt, idéző mondatok után (idézetek előtt), következtetések, magyarázatok, valamint ellentétes

állítások előtt (melyek azonban nemigen tekinthetők önálló bekezdéseknek) és egyéb összetett mondatok határán is. Sőt vannak olyan esetek, amikor mintha csupán intonációs szünetjelölő szerepük lenne.”

Ezek a megjegyzések felkeltették az érdeklődésemet a „paragrafusjelek” iránt, és munkám céljával azt tűztem ki, hogy néhány kódex alapján megvizsgáljam, milyen funkciói voltak a különböző típusú „paragrafusjeleknek” a középkori magyar írásjelhasználatban.

2. A magyar kódexcsaládok a 15–16. században

A magyar nyelvű kódexek különféle kolostorokban keletkeztek, s ezért írásjelhasználat szempontjából bizonyos mértékig különböznek egymástól. A ferences kódexeknek, s ezeken belül különösen a klarissza kódexeknek sokkal tarkább az írásjelezése (szemben például a domonkos kódexekkel), amelyekben a többféle tagolójelen (pont, virgula, kettőspont) és a kérdőjelen kívül találunk bekezdést jelölő nagy fordított P-t is (Keszler 2004: 120–2).

Keszler Borbála problémafelvetése (2004: 113) nyomán a ferences kódexek közül választottam ki hármat vizsgálatom tárgyául: a Jókai-kódexet, a Festetics-kódexet és a Debreceni Kódexet. Ezek a bennük nagy számban előforduló „paragrafusjelek” miatt bőséges anyagot biztosítanak a kutatáshoz. Mindhárom kódexnek csak egy részét vizsgáltam meg, s ez alapján próbáltam megállapítani a jelek funkcióit.

3. A Jókai-kódex

A Jókai-kódexnek a felében, azaz 81 lapján vizsgáltam a fordított nagy P-k funkcióját. A P-k megoszlása nem egyenletes, a kódex egészét tekintve sem: összesen 383 „paragrafusjel” található a munkában, ebből 168 a tanulmányozott és 215 a fennmaradó részben. (A hasonmás kiadás szerint a 104. oldalig szinte valamennyi oldalon láthatunk fordított nagy P-keket, a 106. oldaltól a 138.-ig azonban egyáltalán nincsenek, majd csak a 140.-en jelennek meg ismét.) A vizsgált kódexdarabban maximum 8 „paragrafusjel” áll egy oldalon, ám a könyv hátralevő részében ez néhol a tízet is eléri – de

ez nem általános. Következetlenségről vagy teljes rendszertelenségről aligha lehet szó, ezt bizonyítja a jelek azonos vagy hasonló körülmények közötti előfordulásának nagy száma.

3.1. A fordított nagy P-k formai sajátosságai

A kódexben 115-ször (67,3%) áll fordított nagy P önállóan, azaz nem más írásjellel együtt. 47 esetben (28%) a „paragrafusjel” kettősponttal kombinálódik. – A kódexről készült másolatból úgy tűnik, hogy többségében a kettősponton helyezkedik el (2. ábra), ezzel mintegy megerősítve az írásjelet, pl.: *„yfteny edeffegben mendeneftelfoguan felmagaztatott : es yftenuel egyefewltetet :Γ Tehat zent ferenc mene el az erdewbe : es hyua frater bernaldot monduan azt nekÿ : yewÿ zolyw ez vaknak :”* (38) (noha nyomdatechnikai okokból ezeket a hasonmás kiadás mintájára a „paragrafusjel” előtt tüntetem fel). – További 6 (3,5%) előfordulásnál nem kettősponttal, hanem ponttal kombinálódik, s itt is valószínűsíthető, hogy csak nyomatékosítja az írásjelet, pl.: *„Es ez monduan · enyezetek · es el hagyã frater Bernaldot / ygen ewrewluen / vgy hogÿ mend az vtat ewrewmuel yara ·Γ Az frater Bernald · nappÿat · es horaÿat meg yegÿzee Mÿkoron nekÿ az angyal meg yelenek”* (58).

A „paragrafusjelek” a 168 (100%) eset közül 129-szer (76,8%) bekezdéseken belüli tömb-, mondat- vagy tagmondathatáron állnak, a fennmaradó 39 (23,2%) előfordulásból pedig 25-ször szent vagy valamely szerzetestárs neve előtt található (2. ábra). A „paragrafusjel” tehát feltételezhetően nem csupán tagolja a szöveget (akár magában állva, akár a pont vagy a kettőspont megerősítőjeként), hanem felhívhatja a figyelmet a történetben szereplő fontos személyre is.

147-szer (87,5%) nagy és 21-szer (12,5%) kis kezdőbetű előtt áll a fordított nagy P. Ez azért érdekes, mert a 168 (100%) „paragrafusjeles” előfordulás hozzávetőleg 60%-a mondathatáron helyezkedik el, s a fennmaradó 40%-ban személynév előtt található, ahol a nagy kezdőbetű használata szintén indokolt. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a nagybetű-

használat nagyobb tudatosságot sejtet, mint azt korábban feltételezték (Balázs 1981: 14). A „paragrafusjel” tehát feltehetően nem csupán tagolja a szöveget, akár magában állva, akár a pont vagy a kettőspont megerősítőjeként, hanem meg is erősíti a gyakran rubrumozott nagy kezdőbetűt: ezzel vagy egy új tartalmi egység kezdetére vagy a történetben szereplő valamiért jelentős, fontos személyre hívja fel a figyelmet. A kódex vizsgált részében ugyanakkor egyetlen egy bekezdés sem kezdődik fordított nagy P-vel. A bekezdéseket többnyire iniciáléval jelzi a másoló.

3.2. A „paragrafusjelek” által kapcsolt grammatikai egységek egymáshoz való viszonya

A bekezdésen belüli „paragrafusjellel” tagolt szövegegységek kapcsolatos, ellentétes, magyarázó vagy következtető viszonyban állnak egymással. A kötőszók közül a legtöbb „paragrafusjelet” az és kötőszó előtt találjuk, szám szerint: 42-t (25%). A 42 és kötőszót 41 nagybetűs mondatkezdet követi: „,,*In principio ordinis : zerzednec elew kezdetiben : mÿkoron keues fraterec valanak Γ Es meglen nem voltakuolna megfoglalt helyek...*” (46), „*Es kewzenne frater Γ Bernaldnac tulaÿdo n l nyeluen : monda : ÿo attÿamfia ÿften agÿ on neked bekefeget :Γ Es frater Bernald czudaluala · ew nagÿ zeppfegerewl · es ew nagÿ zeppfegerewl · es ew nagÿ efmeretÿrewl*” (56).

A fordított P 5-ször *mert* kötőszó előtt, 27-szer a többnyire nagy kezdőbetűs *de* kötőszó előtt áll, pl.: „*Ew kegÿeg nag bekefequel mÿkent fiket es nema nagÿ vigÿ arczual el mulÿkuala Γ De vr Bernard kÿ vala aſſiabelÿ nemeffek kezzewl es beczekkezzel ÿeles kynek tanalczÿnat men engednek uala*” (26). A *de* kötőszó sokszor az és kötőszót helyettesítő, kapcsolatos mellérendelő mondatok összekötő elemeként jelenik meg, pl.: „*Mÿkoron fent ferench meglen vala ezvÿlagÿ ruhaban :Γ De maga mendeneftewl meg vtaltatott es vÿlagnak keppetewl el tauazot es*” (24).

3.3. A „paragrafusjel” figyelemfelkeltő szerepben. „Paragrafusjelek” személynevek (elsősorban szentek és szerzetes testvérek neve) előtt

A nagybetűk használata kapcsán utaltam már arra, hogy gyakran (összesen 25-ször, 15%) áll „paragrafusjel” szerzetestárs vagy szent neve előtt. Ezek közül 10 (6%) esetben a „paragrafusjel” közvetlenül előzi meg a személynevet, és 15-ször (9%) a szent nevének részét képező szent vagy boldog szó előtt látható. Úgy tűnik, hogy a scriptor a szent vagy boldog szavakat a szent nevének állandó részeként kezelte, ezért nem tett „paragrafusjelet” e kettő közé – szemben a többi „tiszttséggel”, például: *fráter, úr* stb. A paragrafusjel tehát feltehetőleg figyelemfelkeltésre és (amennyiben szentről volt szó) a szent iránt való feltétlen tisztelet kifejezésére is szolgálhatott. Érdeemes megjegyezni, hogy a szentek neve soha nem állt mondatkezdő helyzetben, ezért fel sem merülhet a gyanú, hogy ezekben az esetekben a „paragrafusjelnek” tagoló szerepe lett volna, pl.: *„es vr yftennek zolgaloknac el oztÿauala Γ Zent fferenc mend ez felewl mondotakban ewtett tarlafagban hÿwfegeft zegellyuala”* (34); *„Mert (mÿ attyank) Γ Bodog ferenc ew tarfy es ewn maga · yftentewl valanak kynrol ky nra hÿuatalofok”* (58).

3.4. „Paragrafusjelek” idézetben

A Jókai-kódexben a nagy P 13 (7,7%) esetben idéző mondat után, az idézetet megelőzve áll. pl.: *„Monda ewn yonhanban :Γ Semegÿkeppen nem lehatt hug ez frater nem vallana yftennek nagÿ malaftÿat...”* (26); *„es ÿme yftenÿ felelet lewn hozya monduan Γ Es honnat te ze(n)gen es emberke haburultatol...”* (40). *„...felele az hews Γ En tudnek ÿban ez kerdefre felel-nem : hogÿnem te”* (52); *„...hÿua frat[er] leot ky nemÿ keueffe eleuehaladotuala monda Γ ○ ffrater leo: yollehet hogÿ ez zerzettnek fraterrÿ...”* (76).

3.5. Összegzés

A fordított nagy P-k a Jókai-kódexben nem tarthatók bekezdésjeleknek. A P-k jelölik a bekezdésen belüli tömb-, mondat- és tagmondathatárokat; megtalálhatók az idéző mondatok után, az idézetek előtt; s figyelemfelkeltő funkcióval is bírnak.

1. táblázat: A Jókai-kódexben előforduló fordított P-k jellemzői

1. A jelek formai sajátosságai
• $\Gamma \rightarrow 115$ (68,5%)   • $:\Gamma \rightarrow 47$ (28%)   • $\cdot\Gamma \rightarrow 6$ (3,5%)
2. Az utánuk álló betű szerint
• nagybetű előtt: 147 (87,5%)   • kisbetű előtt: 21 (12,5%)
3. A kapcsolt grammatikai egységek szerint
• bekezdésen belüli tömbhatáron, mondathatáron, tagmondathatáron: 129 (76,8%)   • mondatközi helyzetben 39 (23,2%)
4. A kapcsolt grammatikai egységek egymáshoz való viszonya szerint
• kapcsolatos   • ellentétes   • magyarázó   • következtető
5. Az utánuk álló kötőszók szerint
• és $\rightarrow 42$ (25%)   • s $\rightarrow 1$ (0,6%)   • de $\rightarrow 27$ (16,1%) (Kapcsolatos viszonyt is jelöl.)   • mert $\rightarrow 5$ (3%)   • tehát $\rightarrow 4$ (2,4%)
6. Figyelemfelkeltő szerepben
• közvetlenül személynév előtt: 10 (6%)   • „tiszttség” (szent, boldog, úr) + személynév előtt: 15 (9%)
7. Idéző mondat után
• idéző mondat után, idézés előtt: 13 (77%)

4. A Festetics-kódex

A Festetics-kódexben nagy számban fordulnak elő „paragrafusjelek”. A feltehetőleg 1492 és 1494 között keletkezett (N. Abaffy Csilla 1996: 7, 12) magyar nyelvű imádságoskönyv, a Festetics-kódex Kinizsi Pálné Ma-

gyar Benigna számára készült a pálosok nagyvázsonyi kolostorában. Az eredetileg 210 levélből álló könyv terjedelme ma 208 levél (i. m. 8).

Az írásmű első 50 levelét vizsgáltam meg. – Igyekeztem a Jókai-kódexnél is alkalmazott megfigyelési szempontokat szem előtt tartani, de a kódexek tartalmi és szerkezeti felépítettségéből adódó nyilvánvaló különbségek néhol újabb szempontok kialakítását kívánták meg. – A vizsgált 50 levélen 169 (100%) akasztófához hasonló formájú „paragrafusjelet” találtam – számuk csaknem megegyezik a Jókai-kódexbeliekével. A jelek megoszlása nem egyenletes, a kódex egészét tekintve sem (akárcsak a Jókai-kódexben): a kezdeti folyamatosságot szünetek törik meg. A gyakori szünetek ellenére relatív sok „paragrafusjel” van a leveleken, de ezek laponkénti eloszlása nem egyenletes. Jellemző, hogy az egyes lapokon vagy nagyon kevés (1, esetleg 3) jel található, vagy kiugróan sok, például: a 189. lapon.

4.1. A „paragrafusjelek” formai sajátosságai

A kódexben 50 (29,6%) esetben áll akasztófaszerű jel (Γ) önállóan (3. ábra). Az akasztófaszerű jel egyértelműen jelöli a bekezdéseket, a bekezdéseken belüli tömb-, mondat- és tagmondathatárokat, valamint a zsolozsma részét képező, de teljesen le nem írt rövidítésszerű elemeket is, pl.: „*Kōn · Xpēon · Kon Γ M̀y ath̀yank̀ ỳsten*”. Az akasztófaszerű jel előtt álló rész feloldása: *Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison*; az utána következő rész jelentése: ez után a Miatyánkot kell elimádkozni – a másoló a szöveget azonban nem írja le.

A Festetics-kódex írásjele a differenciálatlan funkciójú pont és kettőspont, minden olyan helyen, ahová ma írásjelet tennénk, pl.: „*Vygasagos d̀ycheretheth mond̀yonk wrnak · Neg̀ywen ezthendèygh kewzel voltam ez nemzethnek̀ ees montham m̀yndenkor : ezewk thewelegnek̀ z̀ywekben : ewk ked̀ygh nem esmereek een wthaỳmath k̀ỳknek megh eskewm een haragomban · ha bee mennek en ǹywgolmamba · Γ Bodoghsagos z̀ỳz ma r̀ianak thyzthessegeeben · V̀ygasagos d̀ycheretheth*

mondyonk wrnak...”(35–7). A Jókai-kódexhez hasonlóan az akasztófaszerű jel gyakran helyezkedik el kettősponton vagy ponton: kettősponton 42-szer (24,9%), ponton 77-szer (45,6%), az írásjelek megerősítőjeként – noha nyomdatechnikai okokból ezt itt sem tudtam jelezni. A Festetics-kódexszel kapcsolatban emiatt (mivel az akasztófaszerű jelek bekezdéseket is jelölnek) felmerül a kérdés, hogy a „paragrafusjel” nem **szakasz záró**-e. Ezt a feltevést látszik megerősíteni a Jókai-kódexnél jóval tudatosabb központosítás, helyesírás és jelölésrendszer is. Kétségtelen, hogy egy imádságoskönyv talán jobban meg is követeli az egységes és egyértelmű írásjelhasználatot, a következetesen alkalmazott szabály- és jelölésrendszer meglétét és használatát, mint más munkák. Kinizsi Pálné imádságoskönyvében sem beszélhetünk azonban teljesen kialakult szabályrendszerről, de következetességre, tudatosságra törekvőről igen. A pont, a kettőspont mellett gondolhatunk itt a többnyire rubrumozott, nagy kezdőbetűkre is, melyek szinte kivétel nélkül új tartalmi, gondolati egységet jeleznek. – Hogy az akasztófaszerű jel a bekezdések élén s nem a végén áll, nem valószínű, ugyanis – mint ahogy azt az 1. pontban is említettem – a 2. kéz, mely a kódex keletkezési idejével egykorú, a sor elején elhelyezett görög keresztrel vagy a margóra írt betűkkel jelölte a nagyobb részek indítását (N. Abaffy Csilla 1996: 10–1, 23). Biztosan azonban nem állítható, hogy a „paragrafusjel” szakasz záró, éppen az olyan átmeneti kategóriák miatt (ezekről még nem esett szó), melyeknél a tartalmi és az intonációs egységek, valamint a beszélőváltások határai egybeesnek. Hiába áll tehát az „Amen”-t (az egyértelműen lezáró kifejezést) követően „paragrafusjel” vagy ponttal, kettősponttal kombinált „paragrafusjel”, a határok összemosódása miatt e kérdésben nem foglалható egyértelműen állás.

4.2. A „paragrafusjelek” által kapcsolt grammatikai egységek

A 169 (100%) „paragrafusjeles” előfordulásból 133 (78,7%) esetben lehetett eldönteni, hogy az akasztófaszerű jel bekezdés, bekezdésen belüli

tömb vagy mondatok határán áll-e, vagy tagmondat- és/vagy intonációs határon.

Együttvéve 82 (48,5%) esetben áll a jel bekezdés-, tömb- és mondat-határon. Sajnos legtöbbször nehéz eldönteni, hogy milyen egységeket választ el egymástól, mert a zsolozsma műfaji sajátosságából, a soron következő részek jelölési módjából adódóan az egyes kategóriák között nincsenek éles határok. Például: „*Athyanak ees fýwnak ees zenth leleknek neweben Amen Γ · Kōn· Xpēon · Kon Γ Mý athýank ýsten · Idwezleghý maría · Γ Wram en àyakaymat meg nýthod · Γ ees een zaam hýrdethy the dýchéreethedeth· Γ Isten een segeedsegemree ýgýekezyel · Γ Vram engem segeýthený syees*” (29); „*Kōn· Xpēon · Kon Γ Mý athýank ýsten Γ Idwezlegý Maria*” (57, 57, 155, 169, 189, 211); „*Aldoth the azzoný-allathoknak kezeth the | ees aldoth the mehednek gymewlche · Γ Merth kýth egek nem foghathanak wala the mehedben wysseleed : – Γ Parancholí wram ýol mondanom Γ Mýnketh kegýes magzathýawal · Aldýon megh zýz maría*” (61).

Az új tartalmi egységek gyakran litániaszerűen ismétlődő és/vagy az imádságnak keretet adó formulák, állandó részek, melyek előtt ott találni az akasztófaszerű jelet. Ilyen tartalmi egységek lehetnek a hálaadások (10-szer, 6%), dicséretetek, dicsőítések, dicsőségek (17-szer, 10%), irgalomkérések (10-szer, 6%), segítségkérések (20-szor, 11,8%), áldásadások (7-szer, 4,1%) és könyörgések (31, 18,3%), pl.: „*Merth megh zerethee kýral thee dýzedeth · Γ Wram halgassad megh een ýmád ságomath*” (227); „*Vr halgassad een ýmadsagomath · Γ Ees en ýwelthesem the hozýád ýwsson*” (183).

4.3. A „paragrafusjel” mint intonációs jel

A 133 (78,7%) előfordulásból 51 esetben (30,2%) a jel intonációs szempontból tagolja a szöveget, az imát, s így válik egyszerre intonációs jellé és fontos ritmusképző elemmé a gondolati, tartalmi egységen belül. Kijelöli ugyanis az egy levegőre kimondandó szöveg terjedelmét, ezzel ritmi-

kus dallamot teremtve – s talán a magyar hitvilág nélkülözhetetlen mozzanatát, a sikeres varázslás elengedhetetlen részét képező regölést is visszaidézve. Az intonációs egységek határai azonban gyakran egybeesnek a tagmondathatárokkal, a tömbhatárokkal, sőt még a beszélőváltásokkal is. Például: „*Legyèn wrnak newe aldoth · Γ Mathwl fogwa ees erekke / Γ mỳ segeedsegewnk wrnak neweben Γ kỳ thewtthe mennỳeth ees feldeth : Γ Vess wram ewrỳzeteth een zamnak Γ ees kernyel allásnak aythoyáth een ayakaymnak...*” (159–161).

4.4. A jel beszélőváltások határán

Zsolozsmázáskor döntő fontosságú, hogy a résztvevők pontosan tudják, mikor mit kell mondaniuk. Feltehetőleg ebből a megfontolásból látni annyiszor a „paragrafusjelet” a szereplő- és beszélőváltások határán, hiszen a zsolozsmát bevezető szöveget a pap, a zsolozsmát pedig a hívek mondják.: „*Isten ÷gyekezysel en segedsegemre · Γ Vram engem segeytheny sỳes · Γ Dỳchesegh athỳanak ees fywnak ees zenth leleknek ·Γ Mỳkenth wala kezdethben ees ma ees mỳndenha ees erewkkewl erewkke*” (131); „*Aldasth mondỳonk wrnak · Γ Hala adassek ystennek*” (151, 189, 211). Az ilyen párbeszédszerű részeknek sokszor az is érdekességük, hogy a könyörgésre, imádságra való felszólítás után ott látjuk ugyan a „paragrafusjelet”, de a hívek válasza már hiányzik, s a jelet egy új gondolategység követi, mert (zsolozsmáról lévén szó) a másoló tudottnak veszi a visszatérő imaformulát, ezért csak jelzi, s nem írja ki – a *Miatyánkhoz* és az *Üdvözlégyhez* hasonlóan.

4.5. Átmeneti kategóriák

A példákból is jól látszik, hogy az egyes kategóriák között nincsenek éles határok. A tömbök, az intonációs egységek és a beszélőváltások határai gyakran egybeesnek. Ezért is nehéz eldönteni, hogy a „paragrafusjel” nyit vagy zár, bár az új bekezdéseket a 2. kéz a sor elején elhelyezett görög keresztrel vagy a margóra írt betűkkel jelölte.

4.6. Összegzés

A Festetics-kódex esetében az akasztófaszerű jelek a bekezdéseket, a bekezdésen belüli tömb- vagy mondat- és tagmondathatárokat jelölik. A jel intonációs szempontból is tagolja a szöveget, ott találjuk a „szereplő- és beszélőváltások”, valamint az idéző mondatok és az idézetek határán is.

Nem dönthető el egyértelműen a jelek funkcióinak összetettségéből adódóan, hogy a „paragrafusjelek” nyitják vagy zárják a bekezdéseket, bár a 2. kéz használta tudatos bekezdésjelölések miatt feltételezhető, hogy: zárják.

2. táblázat: Festetics-kódex. Az akasztófaszerű jelek (Γ) jellemzői

1. A jelek formai sajátosságai
• Γ → 50 (29,6%)   • :Γ → 42 (24,9%)   • ·Γ → 77 (45,5%)
2. A kapcsolt egységek szerint
• 133 esetben dönthető el: ◦ a következő egységek előtt: 82 (48,5%)   ◊ hálaadás → 10 (6%)   ◊ dicséret, dicsőítések, dicsőségek → 17 (10%)   ◊ irgalomkérés → 10 (6%)   ◊ segítségkérés → 20 (11,8%)   ◊ könyörgés → 31 (18,3%)   ◊ áldásadás vagy áldáskérés → 7 (4,1%)   ◦ tagmondathatár és/vagy intonációjelölés: 51 (30,2%)
3. Szereplő- és beszélőváltások határán
4. A jelek idézetben
• az idéző mondatok és az idézetek határán

5. A Debreceni Kódex

5.1. Általános tudnivalók a kódexről

Vizsgálatom tárgya volt még az 1519 körül másolt, ferences rendi környezetben keletkezett Debreceni Kódex. A 192×131 mm lapméretű kódex 316 levélből, 632 lapból áll. A meglehetősen terjedelmes, 7 kéz alkotta könyv egyes részei nem egy időben keletkeztek (noha az írások mindegyike a XVI. század első negyedéből való), s tartalmilag is igen eltérők. A kódex magába foglal: egy csonkán ránk maradt legendáriumot, vallásos elmélke-

déseket, prédikációkat és példákat. De nemcsak tartalmi, hanem esztétikai változatosság is jellemzi az egyes szövegrészeket, például: különböző betűtípus, változó sorszám és írástükör stb.

A „paragrafusjelek” kódexbeli eloszlása sem egyenletes: a D-szerű jelek közül a legtöbbet a 3. kéz által írt részben találjuk (Madas és Reményi 1997: 7), ezért ezt tanulmányoztam mélyebben. A 3. részt első ránézésre több másolónak is tulajdoníthatnánk, mert az elejének, a közepének és a végének olyannyira eltérő az írásképe: az írás eleinte könnyed, szapor, laza, majd egyre súlyosabbá válik, s a betűk mérete is folyvást növekszik (i. m. 8). Változó: az írástükör (150–155×90–100 mm), a sorok száma is (az első részben 25–27, a másodikban 16–20) (i. m. 7–8), s a helyesírás (i. m. 28). Mindennek ellenére a gondosan megrajzolt maiusculák, a szöveg végén feltüntetett monogram: *Finit per me p.*, valamint a különböző típusú betűk nem egyszerre történő cserélődése mégiscsak azt látszanak megerősíteni, hogy a harmadik hányad, mely a 327–490. lapig tart, egy kéztől való. – A 3. kéz másolta szövegnek sem a forrásai, sem a párhuzamos helyei nem ismertek, s maga az összeállítás is igen vegyes tartalmú. Találunk benne: elmélkedéseket Mária két öröméről, traktátusokat a bűn veszedelméről, a penitenciáról és a búcsúról, s lezárásként egy rövid prédikáció-sorozatot (i. m. 14). Érdekes a központosása is. Kifejezetten a 3. rész központosására jellemző, hogy: „A kéz tagoló jelei a 365. lapig mondatháron többnyire a fordított nagy *D*-hez hasonló paragrafusjel, amely mindvégig jellemző írásjele a scriptornak, tagmondatháron a : (kettőspont). A 365-től emellett megjelenik a || (kettős virgula) és a :|| (kettőspont és kettős virgula együtt), majd igen ritkán a | (virgula) is. A 428. laptól viszont a || ritkul meg, helyette a |, a :, és a :| (kettőspont és virgula együtt) válik uralkodóvá” (i. m. 28).

5.2. A vizsgált rész

A Debreceni Kódex egészében több helyen is található „paragrafusjel”, legnagyobb számban azonban mégiscsak a 3. kéz másolta részben – ezért

vizsgálataimat kizárólag a kódexnek erre a részére korlátoztam. A 3. scriptor munkájának első 55 lapját tanulmányoztam, ami a nyelvemlék eredeti lapszámozása szerint a 327–382. lapig, a hasonmás kiadásban pedig a 693–803. lapig terjedő szövegrészt öleli fel (a továbbiakban ezt az utóbbit használom hivatkozásul).

A kódexnek ebben a hányadában 273 „paragrafusjelet” számláltam. Vitathatatlan tény, hogy az eddig vizsgált nyelvemlékek mindegyike eltérő méretű, de akkor is szembetűnő az előforduló „paragrafusjelek” magas száma: egy híján (703. lap) az 55 lap mindegyikén ott találni a fordított D-szerű jelet, ami tulajdonképpen szératlan fordított P. E kódex „paragrafusjeleinek” eloszlása is egyenetlen tehát, de nem véletlenszerű – a másik két vizsgált nyelvemlékhez hasonlóan.

5.3. Formai szempontból a fordított nagy D-szerű jelek

A Jókai- és a Festetics-kódexszel ellentétben a Debreceni Kódexben egyértelmű, hogy a D-szerű jelek szakaszáró funkciót töltenek be, amire már Keszler Borbála (2004: 113) is felhívta a figyelmet: „A Debreceni Kódex 3. keze, valamint a Székelyudvarhelyi Kódex 2. keze szakaszárónak használta a D jelet, olykor egyéb szakaszáró vagy sorkitöltő jelekkel kombinálva.” Feltehetőleg e szakaszáró jeleket a scriptor utólag írta a szövegbe, mert számos olyan példát találni, melynél a D szemmel láthatólag be van szorítva a sorok közé, s a szára rajta fekszik a következő nagyobb gondolati egység kezdőbetűjén.

Amennyiben a D-szerű jelek nem a 3. kéz másolójától származnak (mely feltevésre a jelek beszorítottsága ad okot), felvetődik a kérdés, hogy a kódexnek miért csak ebben a darabjában találjuk ezeket ilyen nagy számban és ilyen tudatosan, mindig ugyanabban a funkcióban. Erre talán az lehet a válasz, hogy a kódex egyes részei – mint már volt róla szó – nem egyszerre keletkeztek, több kéz munkájának eredményei, így lehetséges, hogy a D-szerű jeleket beíró testvérnek csak ez a kódexrész került a kezébe.

A kódexben 159 (58,2%) esetben áll fordított nagy D (átiratban: ¶) önállóan, 15-ször (5,5%) kettősponton és 99-szer (36,3%) kettőspont után (4. ábra). Az esetek hozzávetőleg 50%-ában: 20 bekezdésből 9-szer a D-szerű jel lezárja a bekezdéseket. A paragrafusjel azonban jelöli a bekezdésen belüli tömbök, mondatok, tagmondatok határát, végét is. Ebből úgy tűnik, hogy a szár nélküli fordított P-nek, egyfajta megerősítő funkciója van, nyomatékosítja az adott írásjelet függetlenül attól, hogy rajta vagy utána helyezkedik el. Például: *„Azert ez harom zenth kiral' uala : balamnac nemzeteből : es mí kepen arañ zaíu : zent Ianos mondÿa : o(nagy)r : allot zereztenek eg : nağ magas hegen : hoğ ez czillagot meg : eríz : nec mikoron fel tamadna : es nağ aietatosson / ŷmadcoznac uala / monduan : O meñ orzagnak : Istene O Izdraelnec Istene boczasd el ímar az- : czillagot ¶O valÿon mikoron telic be balamnac ieuendo mondasa : ¶*

S ime karachon eíel istení zerzesből : terthenec hoğ ez : harom kiralÿoc : kic nağ bōlczec ualanac : es nağ egbe nezo mesteroc menenec az felol meg mondoth hegre mikepen zent : vincze mondÿa : hoğ ok es erízneÿec az meg mondoth czillagot ha fel tamath ¶Es íme azon : horaban melbe me-1nec fldnec...” (693–4).

A scriptor a bekezdésvégeket jelölő D-szerű jeleket az esetek többségében igen következetesen kiteszi, akad azonban olyan példa is, amikor ez elmarad. Gyakori jelenség azonban, hogy a D-szerű jel csak látszólag marad el a tartalmi egységek végéről, ugyanis ezeken a helyeken ott található, a kódex közzétevői által: „virgulának” (I), illetve „kettős virgulának” (II) keresztelt jeleket, melyek ugyanazt a funkciót töltik be a szövegben, mint a szár nélküli fordított P-k. Valószínű tehát, hogy az úgynevezett „kettős virgulák” (II) valójában egy megkezdett, de be nem fejezett D-szerű „paragrafusjel” részét képezik, vagyis ennek az előrajzolásai (Keszler 1996: 137) – a „virgula” és a „kettős virgula” is lehet kettősponttal kombinált. Például: *„Mert uğmond zent gergor papa es doctor : Igon keues idō az : kÿben : az bÿnos embor generkōdic : ez : uilagba : de : az : kenáa orocke lezon : II”* (771); *„Mint agabos monda zent palnac ekkepen*

kõtõznec meg tegedet : ez : kõtellel : Ierusalemben : 11” (775). Arra is találni példát, amikor a szakaszok végéről valóban elmarad a „paragrafusjel”, pl.: „Arań <I> zaiu zent Ianos azt mongá : semi ezenkepen el nem forditya mi eletõnket : mint az : io dolgocnac el halogatasa : Negedet : tõn : azzoõonc maria iuue íudanac varasaba : mies men :- nõõnc be iudanac uarasaba : az-az : zent ýghazba : es nađ edessen diczeriõc istent : es keriõc bõnõnc boczanatya” (737)

5.4. A „paragrafusjel” által kapcsolt grammatikai egységek egymáshoz való viszonya

A fordított D 9-szer (3,3%) a bekezdéseket zárja, az összes többi esetben (264, 96,7%) a bekezdésen belüli tömbök, mondatok, tagmondatok határán fordul elő. A bekezdésen belüli „paragrafusjellel” tagolt szövegegységek, a Jókai-kódexhez hasonlóan: kapcsolatos, ellentétes vagy magyarázó viszonyban állnak egymással.

A kötőszók közül **a legtöbb paragrafusjelet (38, 13,9%) a mert kötőszó előtt találjuk** (ekkoriban a *mert*et magyarázó mondatok kötőszóvaként is használták), pl.: „*Felelenec : az kõral'oc hol uaõõn az : sýdoknac mostan : zýlettõ kõral'a : ¶Mert lattuc neký czý :-llađat es ime elõõõnc uaõõn : azert iõõõõnc : õ : hozzáya : hođ imađuc õttet” (709), a jel 12-szer (4,4%) áll az és kötőszó előtt, pl.: „*aýetatõõõõn mikepen : ýede meg azzõõõõnc maria mikõõõn ez : sok seređeket lata : ¶Es imezt monga uala magaban” (711), 6-szor (2,2%) a de kötőszót megelőzve, pl.: „*Bulczut ueuen kegeglen azzoõõõnc mariatõl es terdet feýet haýtanac vronc Ihusnac el teruen haza erednec ¶de ime almocba istennec anđala ielenec nekýc monduan hođ...” (721).***

5.5. A „paragrafusjel” idézetekben

A Jókai- és a Festetics-kódexhez hasonlóan gyakran áll D-szerű jel az idéző mondat után, az idézet előtt: a **prófétáktól, evangélistáktól, szent íróktól** (például: „*zent Bernard doctor : meg felel kepebe : imezt : monduan :*

¶Micoron maria meg esmere : fianac acaratyat hog ez földön nađ kemenseges zegenseged akar tartani : keues nap alatt zegenece nec ozta : ¶ [723]), és az elbeszélte történet bibliai szereplőitől származó (például: „Felelnek az : kyral'oc ¶Ime aiandokual iottonc : o hozia : es imadiuc otteth :” [705]) **idézettek előtt egyaránt**. Ez azt sejteti, hogy e jeleknek figyelemfelkeltő, s talán forrásjelölő funkciója is lehet.

5.6. Összegzés

A Debreceni Kódex esetében a D-szerű jelek egyértelműen lezárják a paragrafusokat, s jelölik a bekezdésen belüli tömbök, mondatok, tagmondatok határát és végét is. A jelek megtalálhatók az idéző mondatok és az idézetek határán is: a prófétáktól, evangélistáktól, szent íróktól és az elbeszélte történet bibliai szereplőitől származó idézetek előtt egyaránt. Ez alapján feltételezhető, hogy e jeleknek figyelemfelkeltő, s talán forrásjelölő funkciója is lehet.

3. táblázat: Debreceni Kódex. A D-szerű jelek jellemzői

1. A jelek formai sajátosságai
• ¶ → 273 (100%)   • :¶ → 15 (5,5%) esetben a kettősponton, 99 (36,3%) esetben a kettőspont után   •   • :   •   • :
2. A jel a kapcsolt grammatikai egységek szerint
• bekezdéscsukó: 9 (3,3%)   • bekezdésen belüli tömbök, mondatok tagmondatok határán: 264 (96,7%)
3. A jel a kapcsolt grammatikai egységek egymáshoz való viszonya szempontjából
• kapcsolatos   • ellentétes   • magyarázó
4. A jel az utána következő kötőszók alapján
• mert → 38 (13,9%)   • és → 12 (4,4%)   • de → 6 (2,2%)
5. A jelek idézetben
• az idéző mondatok és az idézetek határán

6. Összefoglalás

Az a régi feltételezés, hogy a paragrafusjel bekezdéseket jelölt, nem bizonyult igaznak. A három kódex közül ugyanis a paragrafusjel a Festetics- és a Debreceni Kódexben jelölhetett csak bekezdést: a Debreceni Kódexben a bekezdés végét, a Festetics-kódexben nem dönthető el egyértelműen, hogy a bekezdés végét vagy kezdetét. Mindhárom kódexben jelölhetett ezen kívül bekezdésen belüli tömb-, mondat- és tagmondathatárt, s ott találjuk az idéző mondatok és az idézetek határán is (itt valószínűleg figyelemfelkeltő szerepe volt). A Jókai-kódexben a nevek előtt is előfordult, nyomatékösítő funkcióban, a Festetics-kódexben pedig az intonációs egységek jelölője is lehetett.

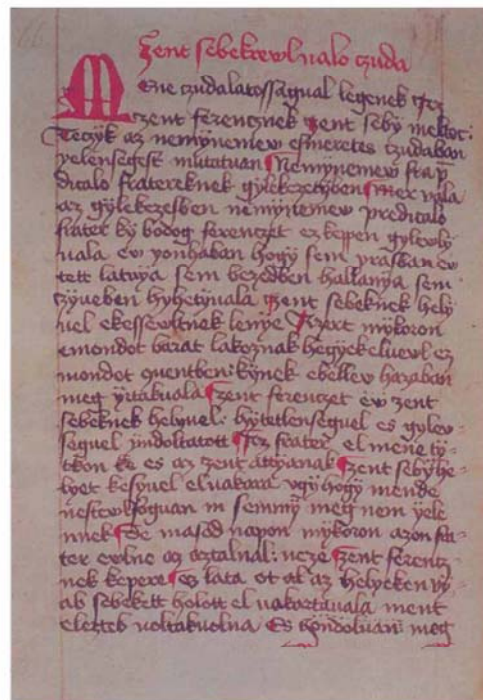
4. táblázat: Összesítés

	Jókai-kódex	Festetics-kódex	Debreceni Kódex
Vizsgált korpusz	162 lap	100 lap	55 lap
Összes előfordulás	168	169	273
Az oldalankénti megoszlás	egyenetlen	egyenetlen	egyenetlen
Formai sajátosságok	Γ → 115 (68,5%) :Γ → 47 (28%) ·Γ → 6 (3,5%)	Γ → 50 (29,6%) :Γ → 42 (24,9%) ·Γ → 77 (45,5%)	¶ → 159 (58,2%) :¶ → 15 (5,5%) esetben a kettős-ponton, 99 (36,3%) esetben a kettős-pont után :
Milyen betű előtt állnak	nagybetű előtt: 147 (87,5%) kisbetű előtt: 21 (12,5%)		
A szövegbeli pozíció szempontjából	mondathatáron: 129 (76,8%) mondatközi helyzetben: 39 (23,2%)	133 esetben dönthető el: gondolati egység határán: 82 (48,5%) ○ hálaadás → 10 (6%) ○ dicséret, dicsőítések, dicsőségek → 17 (10%) ○ irgalomkérés → 10 (6%) ○ segítségkérés → 20 (11,8%) ○ könyörgés → 31 (18,3%)	nagyobb tartalmi egységek végén

		o áldásadás vagy áldáskérés → 7 (4,1%) mondatközi helyzetben: 51 (30,2%), intonációs szempontból tagol	
A tagolt grammatikai egységek egymáshoz való viszonya szempontjából	kapcsolatos ellentétes magyarázó következtető		kapcsolatos ellentétes magyarázó
Az utánuk álló kötőszók szerint	és → 42 (25%) s → 1 (0,6%) de → 27 (16,1%) (Kapcsolatos viszonyt is jelöl.) mert → 5 (3%) tehát → 4 (2,4%)		és → 12 (4,4%) de → 6 (2,2%) mert → 38 (13,9)
Személynév előtt	közvetlenül előtte: 10 (6%) „tiszttség” (szent, boldog, úr) + személynév előtt: 15 (9%)		
Beszélőváltások határán		beszélőváltások határán	
Intonációjelölőként		intonációs tagolás	
Idéző mondat után	idéző mondatok és az idézetek határán: 13 (77%)	az idéző mondatok és az idézetek határán	az idéző mondatok és az idézetek határán
Összegzés (a „paragrafusjel” jellemző sajátosságait illetően)	nem tartható bekezdésjelnek jelöli: a bekezdésen belüli tömb-, mondat- és tagmondathatárokat felhívó funkcióval bír (személynév) megtalálható az idéző mondatok és az idézetek határán	bekezdésjel (nem egyértelmű, hogy nyit vagy zár) jelöli: a bekezdésen belüli tömb-, mondat- és tagmondathatárt is intonációs jel szereplő- és beszélőváltások jelölője megtalálható az idéző mondatok és az idézetek határán	bekezdészáró jelöli: a bekezdésen belüli tömb, mondat, tagmondat határát és végét is megtalálható az idéző mondatok és az idézetek határán

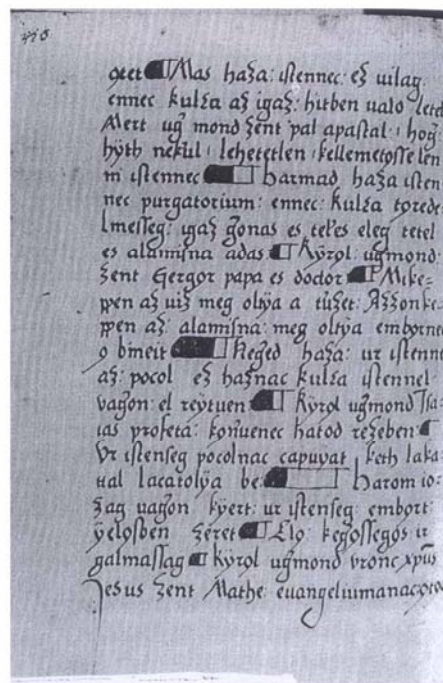
1. ábra Magyarországi psalterium (1255 és 1261 között)

2. ábra Jókai-kódex (1372 u./1448 k.)

3. ábra Festetics-kódex (1493 k.)

4. ábra Debreceni Kódex (1519 k.)

Irodalom

- Berkovits Ilona (szerk.) 1965. *Magyar kódexek a XI–XVI. században*. Budapest, Magyar Helikon.
- Bieling, Alexander, 1880. *Das princip der deutschen Interpunktion nebst einer übersichtlichen Darstellung ihrer Geschichte*. 10. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung.
- Csapodiné Gárdonyi Klára 1981. *Európai kódexfestő művészet*. Budapest, Corvina Kiadó.
- Dobszay László (szerk.) 1988. *Magyarország zenetörténete I. Középkor*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Dobszay László (szerk.) 1997. *Zsoltárelmélkedések, zsoltármagyarázatok*. Budapest, Szent Ágoston Liturgikus Megújulási Mozgalom.
- Dobszay László 2001. *Jegyzetek a liturgiáról*. Budapest, Új Ember.
- Éneklő Egyház 1985. Budapest, Szent István Társulat.
- Gardthausen, V. 1879. *Griechische Palaographie*. 273. Leipzig, B. G. Teubner.
- Gülke Péter 1979. *Szerzetesek, polgárok, trubadúrok. A középkor zenéje*. Budapest, Zeneműkiadó.
- Imádságoskönyv* 1975. Budapest, Ecclesia Kiadó.
- Isztrin, V. A. 1961. *Razvityije pizma*. 334. Moszkva, Izdatyelsztvo Akagyemii Nauk.
- Isztrin, V. A. 1965. *Voznyiknovenyije i razvityije pizma*. 176. Moszkva, Nauka.
- Jean, Georges 1992. *Az írás, az emberiség emlékezete*. Budapest, Park Könyvkiadó.
- Kéki Béla – Köpeczi Bócz István 1971. *Az írás története*. Budapest, Gondolat.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Keszler Borbála 1995a. A magyar írásjelhasználat jellemző sajátosságai. In: *Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdései*. Eger, Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola 47–57.
- Keszler Borbála 1995b. A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig. *NytudÉrt.* 164.
- Keszler Borbála 1996. *A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig*. Doktori értekezés.
- Keszler Borbála 2004. *Írásjeltan*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Komoróczy Géza 1977. Írásjel [szócikk]. In: *Világirodalmi Lexikon*, 5. 111–2. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Liszka Gábor 1985–6. *Mondatok és tagmondatok elhatárolása a Jókai-kódexben*. Szakdolgozat. Kézirat.
- Madas Edit – Reményi Andrea (szerk.) 1997. Debreceni Kódex. 1519. *Régi Magyar Kódexek 21. szám*. Budapest, Argumentum Kiadó–Magyar Nyelvtudományi Társaság.

- Molnár József – Simon Györgyi 1976. *Magyar nyelvemlékek*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Müller, Rudolf Wolfgang 1964. *Rhetorische und syntaktische Interpunktion*. 13–53. Tübingen, Univ. Bibl.
- N. Abaffy Csilla (szerk.) 1996. Kinizsi Pálné imádságoskönyve. Fetetics-kódex. 1494. előtt. *Régi Magyar Kódexek 20. szám*. Budapest, Argumentum Kiadó–Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Népszolozsmák* 1990. Budapest, Szent Ágoston Liturgikus Megújulási Mozgalom.
- P. Balázs János 1981. Jókai-kódex. *Codices Hungarici VIII*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pataki Pál 1994. *Francia I–IV*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szentírás* 1997. Budapest, Szent Jeromos Bibliatársulat.
- The New Encyclopaedia Britannica XV*. 1985. 1106. Chicago.
- Tóth Béla 1901. *Szájru! szájra. A magyarság szállóigéi*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai RT. kiadása.
- Török József 2004. *Adorenius*. Budapest, Szent József Kiadó.
- Vezin, J. 1987. *Les divisions du text dans les Évangiles jusqu'à l'apparition de l'imprimerie*. *Lessico Intellettuale Europeo XLI*, 53–68.
- Wattenbach, W. 1875. *Das Schrift im Mittelalter*. 203. Leipzig, S. Hirzel Verlag.
- Wattenbach, W. 1878. *Anleitung zur lateinischen Paleographie*. 78. Leipzig, S. Hirzel Verlag.
- Wingo, E. O. 1972. *Latin punctuation in the classical age*. 95–127. Hauge–Paris, Mouton.
- Wuttke, Heinrich 1877. *Die Entstehung der Schrift, die verschiedenen Schriftsysteme und das Schrifttum der nicht alfabetarisch schreibenden Völker*. 299, 316–7, 614. Leipzig, Im Comission bei J. D. Weigel.

Summary

Is a Mark of a Paragraph a Paragraph Mark?

In Hungary in codices written either in Latin or in Hungarian the major contextual units were separated in various different ways from early on, for example by starting a new contextual unit in a separate line or leaving one line empty space between contextual units. The indents, passages or sometimes titles were often indicated by the varied shapes of capital reversed Ps, for instance in Jókai Codex, in the Bécsi Codex written by second hand and in the Debreceni Codex written by third hand, and also by the gallows type shape in the Festetics Codex (Keszler 1996: 136). The application of these marks raises several questions. Regarding the marks of Jókai Codex János P. Balázs (1981: 15) and Gábor Liszka (1986) has indicated that these signs in general do not function as marks of a paragraph. Borbála Keszler (2004: 113) reinforces the above statement listing the different functions and positions of the above mentioned marks.

Following on from Borbála Keszler's research (2004: 113) I have chosen three of the Franciscan Codices as the objects of my examination: the Jókai Codex, the Festetics and the Debreceni Codices. I have only examined certain parts of the above Codices and tried to draw conclusions regarding the functions of these marks.

Out of the three codices only in the Festetics and the Debreceni Codices can the paragraph mark indicate a paragraph. In the Debreceni Codex the paragraph mark indicates the end of a section while, in the Festetics Codex it is not obvious whether the paragraph mark indicates the beginning or the end of a section. In all the three Codices the paragraph mark can indicate blocks, sentences and sub-clauses. The paragraph mark is also present at the border of quotes and quotations. In the Jókai Codex the paragraph mark is the device for arousing somebody's attention whereas, in the Festetics Codex it also indicates the intonation units.